

ارزیابی تطبیقی الگوهای حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی غرب و جنوب کشور

(خرم‌آباد و بندرعباس)

کرامت الله زیاری

عضو هیئت علمی گروه جغرافیا دانشگاه تهران

علیرضا شیخ‌الاسلامی

استادیار و عضو هیئت علمی گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه آزاد اسلامی واحد بروجرد

مریم بیرانوندزاده

کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری و مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد بروجرد

تاریخ پذیرش ۱۳۸۸/۱۰/۱۷

تاریخ دریافت ۱۳۸۸/۹/۸

چکیده

بافت‌های مسکونی با توجه به پیشرفت علم و تکنولوژی به طور وسیعی در حال تحول و پیشرفت است، در حالی که این تحولات برای ایجاد محیطی امن و سالم غیر قابل اجتناب هستند، با محدودیت‌هایی نیز مواجه هستند که می‌توان با برنامه‌ریزی درست و وضع قوانین، ضوابط و مقررات خاص و اجرای آنها به نتایج بهتری دست یافت. روستا و روستانشینی به عنوان یکی از اشکال سکونتی است که در مناطق طبیعی ویژه‌ای شکل گرفته و به ظهور رسیده‌اند. این سکونتگاه‌ها به‌عنوان یک مجموعه مکانی فضایی دارای روابط درونی و بیرونی بوده و در کنش متقابل بین نیروهای درونی و بیرونی دچار تحولات و تغییراتی گشته است. این تغییرات و تحولات در گذر زمان و در مکان متفاوت بوده است. در این پژوهش سعی بر آن است با استفاده از الگوهای حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی کشور به بررسی مقایسه‌ای بین دو نوع الگوی حاکم بر سکونتگاه‌های روستاهای غرب و جنوب کشور پرداخته شود. روش به کار گرفته در این نوشتار، توصیفی-تحلیلی است.

واژگان کلیدی: سکونتگاه‌های روستایی، غرب، جنوب، ایران.

مقدمه

خلق شرایط محیطی راحت و مطلوب زندگی و تأمین امنیت ساکنین بنا از گزند شرایط نامساعد محیطی و جوی از اصول جدایی ناپذیر معماری و ساختمان به شمار می‌رود، این اصول از زمانی که انسان اولیه جهت در امان ماندن از شرایط نامناسب محیط به غارها پناه برده و یا با ساختن سرپناه در کنار رودهای بزرگ تمدن‌های کهن را آفریده است تا به امروز که در پی خلق معماری هوشمند جهت تأمین آسایش ساکنین و بهره‌وری از انرژی‌های طبیعی برآمده است و یا در تکاپوی آن است که شرایط زندگی در کرات دیگر غیر از زمین را منطبق بر نیازهای محیطی خویش محیا کند، همواره زیربنای حیات و بقای بشر بوده است (مرادی، ساسان، ۱۳۸۶). جایگاه اقتصادی و اجتماعی روستاها در نظام سکونتگاهی کشور به عنوان کانون‌های سکونت (حدود یک سوم از جمعیت و تولید) تولیدکننده محصولات کشاورزی، تأمین‌کننده مواد اولیه، صنایع تبدیلی، باعث اهمیت مضاعف برنامه‌ریزی فضایی سکونتگاه‌های روستایی در مطالعات روستایی شده است.

سکونتگاه‌های روستایی از ارزش‌های معماری همانند؛ سادگی و بی‌پیرایگی، الگوهای بصری و زیبایی‌شناختی، انطباق با محیط طبیعی؛ هماهنگی با عملکرد زیستی و معیشتی، استفاده از مصالح محلی و دانش بومی برخوردارند که به آنها هویت خاصی می‌بخشد. این هویت، از نفس سکونت و شیوه زیست در روستا نشأت می‌گیرد. در واقع معماری روستایی ایران به لحاظ ماهیت کارکردی و پاسخگویی به نیازهای انسانی، فعالیت‌های مردمی، عناصر تولیدی و محیط زیست، مجموعه‌ای همگن و متشکل با هویت کالبدی خاص را تشکیل می‌دهد که تجلی‌کننده ارتباطات و کارکردها و نقش چند عملکردی فضاهاست (سرتیپی پور، محسن، ۱۳۸۴). ساختمان‌های مسکونی به دلیل سادگی عملکرد و مقیاس کوچکشان تأثیر پذیرترین ساختمان‌ها در برابر شرایط طبیعی هستند (کسمایی، مرتضی، ۱۳۶۹). انتخاب یک نوع ساختمان به عنوان مسکن برای روستائیان بستگی به عوامل اقتصادی و فرهنگی اجتماعی دارد. ممکن است با وجود تشابه اقلیمی در میان کشورها و جوامع، در خصوص انتخاب نوع مسکن تفاوت‌های بزرگی وجود داشته باشد از این رو نظام پراکندگی سکونتگاهها، به ویژه سکونتگاههای روستایی، به تبع شرایط طبیعی و انسانی، از منطقه‌ای به منطقه دیگر متفاوت است (مطیعی لنگرودی، محمد حسن و دیگران، ۱۳۸۷).

نقاط کوهستانی که عمدتاً ارتفاعی بیش از ۱۸۲۸ متر دارند، از نظر آب و هوایی تقریباً شرایط مشابهی با آب و هوای عرض‌های بالا و یا مناطق قطبی دارند. فصل سرد نسبتاً طولانی، بارش برف قابل توجه، یخبندان و مواردی از این قبیل از ویژگی‌های اقلیمی این نوع سکونتگاه‌ها به حساب می‌آید. در سکونتگاه‌های روستایی خرم‌آباد، ساختمان‌های روستایی با توجه به شرایط و ویژگی‌های محیطی و بدون

هیچ‌گونه تقلیدی ساخته شده‌اند. محل سکونت خانوار روستایی به همراه محل نگهداری دام‌ها و سرویس بهداشتی سه جزء اصلی یک واحد مسکونی، در فاصله‌های مشخص از هم، هر کدام در گوشه‌ای از قطعه مسکونی و یا حیاط آن قرار گرفته‌اند. خانه‌های روستایی در این شیوه شامل چند اتاق به هم پیوسته‌اند که فضای مشترک آنها ایوان و دهلیز می‌باشد (علیجانی، بهلول: ۱۳۷۳). شهرهای ساحلی نیز دارای ویژگی‌های محیطی خاص خود هستند. تمام آنها تحت تأثیر نسیم دریا و خشکی و همچنین امواج دریایی شدید شده توسط باد هستند. اهمیت و ضرورت توجه به شرایط طبیعی در طراحی و ساخت کلیه ساختمان‌ها در نواحی کرانه‌های خلیج فارس و به خصوص بندرعباس و سکونتگاه‌های روستایی آن ثابت شده است (ریاضی، جمشید: ۱۳۵۶). در سکونتگاه‌های روستایی بندرعباس توجه به خصوصیات اقلیمی و تأثیری که این خصوصیات در شکل‌گیری ساختمان می‌گذارند از دو جهت حائز اهمیت است: از یک سو ساختمان‌های هماهنگ با شرایط محیطی، یا ساختمان‌هایی با طراحی اقلیمی از نظر آسایش حرارتی انسان کیفیت بهتری دارند و از سوی دیگر هماهنگی ساختمان با شرایط محیطی موجب صرفه‌جویی در مصرف سوخت مورد نیاز جهت کنترل شرایط محیطی این‌گونه ساختمان‌ها می‌شود. پژوهش حاضر با هدف ارزیابی تطبیقی بین الگوهای حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی شهر خرم‌آباد و بندرعباس تدوین گردیده است.

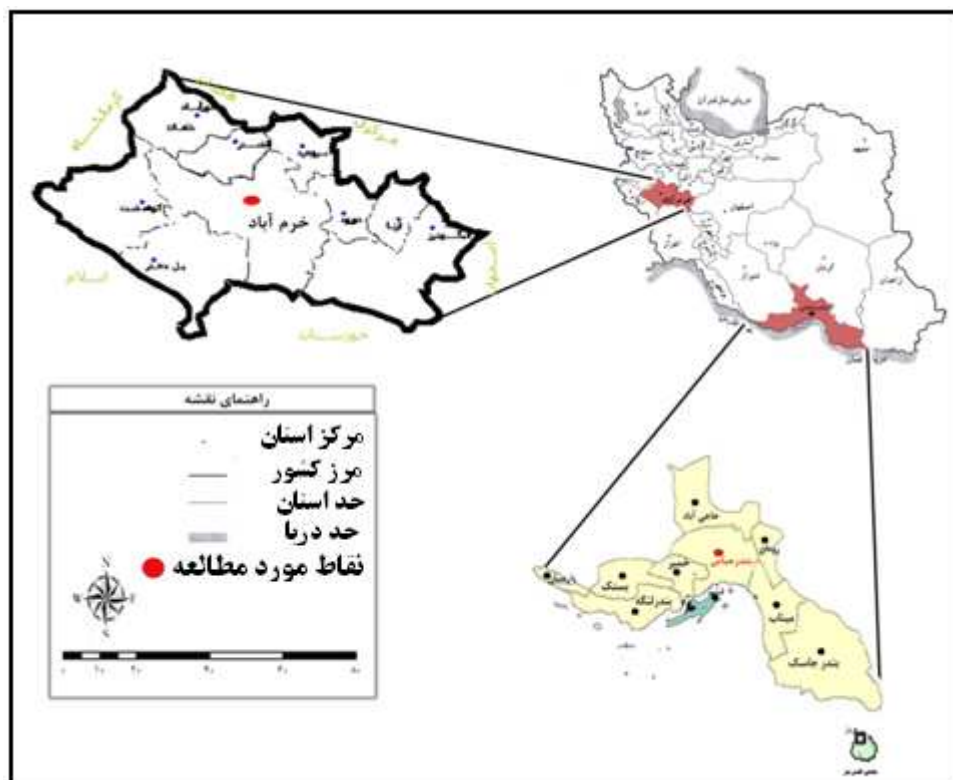
ویژگی‌های جغرافیایی منطقه

بررسی و مطالعه تاریخ سرزمین لرستان بیانگر قدمت طولانی سکونتگاه‌های واقع در این منطقه به عنوان هسته‌های آغازین تمدن انسانی در ادوار پیش از تاریخ است. به نحوی که با وجود محدود بودن کاوش‌ها و تحقیقات انجام شده آثار و شواهدی به دست آمده که نشان می‌دهد قدمت این سرزمین به حدود چهل هزار سال پیش می‌رسد (خودگو، سعادت: ۱۳۷۸).

شهرستان خرم‌آباد با مساحت ۶۴۴۶/۶۹ کیلومتر مربع حدود ۲۲/۹ درصد از مساحت استان را شامل می‌شود که از جنوب به استان‌های خوزستان، از غرب به شهرستان‌های پلدختر و کوهدشت، از شرق و شمال شرق به شهرستان‌های الیگودرز، دورود و بروجرد و از شمال به شهرستان سلسله محدود می‌گردد. این شهرستان دارای ۶ بخش، ۶ شهر، ۲۲ دهستان، ۸۱۱ آبادی دارای سکنه و ۱۱۹ آبادی خالی از سکنه می‌باشد. این شهرستان ۲۹/۵ درصد روستاهای دارای سکنه استان و ۲۱ درصد روستاهای خالی از سکنه استان را در خود جای داده است (سالنامه آماری استان لرستان، ۱۳۸۵).

شهرستان بندرعباس با مساحت ۱۰۱۲۱/۵۵ کیلومتر مربع حدود ۱۴/۲ درصد از مساحت استان را شامل می‌شود. این شهرستان از جنوب به شهرستان قشم، شمال به حاجی‌آباد، شرق به رودان و از غرب

به شهرستان خمیر محدود می‌شود. این شهرستان دارای ۴ بخش، ۲ شهر، ۸ دهستان، ۳۹۳ آبادی و ۶۲ آبادی خالی از سکنه است (سالنامه آماری استان هرمزگان: ۱۳۸۵).

نقشه شماره ۱: موقعیت استان هرمزگان و لرستان در کشور

روش تحقیق

رویکرد حاکم بر این پژوهش توصیفی-تحلیلی است، محدوده جغرافیایی مورد مطالعه سکونتگاه‌های روستایی دو نقطه اقلیمی متفاوت خرم آباد و بندرعباس می‌باشد در آغاز با استفاده از منابع اسنادی و بررسی‌های میدانی به بررسی و ارزیابی الگوی حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی مناطق مورد مطالعه پرداخته شد، در ادامه الگوی معماری سنتی و مدرن به‌کار گرفته شده در سکونتگاه‌های روستایی بندرعباس و خرم آباد. مورد بررسی قرار گرفت، در پایان راهکارهایی جهت به‌کارگیری الگوی سکونت‌های ایرانی-اسلامی منطبق با شرایط محیط در مناطق مسکونی مورد مطالعه ارائه می‌گردد.

بحث و نتایج:

بررسی فرایندهای شکل‌یابی سکونتگاه‌های روستایی و روند تکامل آنها نقش مهمی در تهیه یک طرح مناسب و قابل اجرا برای سکونتگاه‌های روستایی دارد. مسکن روستایی به دلیل تعاملات در زمان‌های

مختلف بسته به شرایط محیطی و انسانی درجات اجتماعی انسان‌ها بیانگر واقعیات مهم طبیعی و اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی یک منطقه جغرافیایی است. بنابراین مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در الگوی سکونتی روستاهای کشور را می‌توان چنین بیان کرد:

۱- عوامل طبیعی

سکونتگاه‌های روستایی بسته به شرایط اقلیمی، توپوگرافیک، زمین‌شناسی و غیره شکل می‌گیرند به طوری که در بین عوامل طبیعی عامل اقلیم پیچیده‌ترین نقش را در نواحی مختلف ایران داشته است. در معماری سنتی روستایی ایران، ساختمان‌ها بر اساس موقعیت جغرافیایی از طریق سقف‌ها، کاهش سطوح خارجی در برابر تابش مستقیم آفتاب، ایجاد سایه‌بان‌های متناسب با هر منطقه، بادگیرها و زیرزمین‌ها، حیاط مرکزی، پنجره‌های رو به آفتاب، مصالح مناسب سقف، دیوار، انبار و غیره چنان با محیط خارج مقابله می‌کند که بهترین آسایش فضای داخلی را بدون استفاده از دستگاه‌های پیچیده انرژی‌بر و آلوده‌کننده امکان‌پذیر می‌سازد.

به‌عنوان مثال بستر طبیعی روستا در اقلیم‌های مختلف منجر به گشودگی یا محدودیت در عرض شبکه در جهت‌گیری معابر نسبت به خورشید، وزش بادهای گرم و سرد، عناصر طبیعی مانند رودخانه، دریاچه و دریا منجر می‌شود. برای نمونه در مناطق گرم و خشک عرض معابر بر کاهش سطوح آفتاب‌گیر کاهش می‌یابد و جهت آن نیز عمود بر خط سیر خورشید قرار می‌گیرد. روستاهای واقع در محدوده مرکزی ایران به جزء روستاهای واقع در ارتفاعات مثل روستای ده بالای یزد، اکثراً عرض معابر به علت استفاده از سایه مناسب کاهش می‌یابد. در مقابل در مناطق سرد و کوهستانی مثل روستاهای خرم‌آباد جهت شبکه معابر منطبق بر هدف کسب نور بیشتر در جهت سیر حرکت خورشید شکل گرفته است.

بعضی از عناصر طبیعی به لحاظ نقش ایجابی و تکاملی که در مبادی تمدن انسانی داشتند، مثل رودخانه‌ها و دریاچه‌های داخلی در ایران مرکزی و به طور مشهود در سواحل دریای خزر و شمال غرب در ادوار تاریخی عامل تعیین‌کننده در فرم شبکه معابر و جهت گسترش روستا بوده‌اند و معابر روستایی در ساحل دریا عمود و یا به موازات آن شکل می‌پذیرند. اما در مقابل، روستاهای واقع در دره‌ها معمولاً شبکه معابر پر پیچ و کوتاه می‌باشند. منابع آب آشامیدنی، قنات، مسیر آب‌ها در مناطق مختلف ایران کم و بیش تعیین‌کننده هستند.

۲- عوامل اجتماعی

طبقات فرهنگی، اعتقادی و شرایط امنیتی و رفتارهای جامعه ایرانی و مخصوصاً کیفیت و دفع نیازهای اجتماعی و تک بناهای دینی مثل بناهای متبرکه و دسترسی به آنها از عوامل مهم تأثیرگذار در الگوی حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی به خصوص شبکه ارتباطی به عنوان اصلی‌ترین شریان حیاتی روستاها

مطرح می‌گردد. به طوری که در ایران مفاهیمی مثل اقتصاد هجوم و غارت، دین، امنیت و رفتار درون‌گرایی همیشه در زمان‌های مختلف تا به حال باعث شکل‌گیری تیپ خاص از شبکه معابر روستاها بوده‌است. به طوری که مکان‌ها با کاربری مذهبی و عبادتگاه‌ها و مقابر اولیاء و بزرگان و لزوم دسترسی وجه مشترک و تیپ غالب در نواحی مختلف ایران است. اما مسئله دیگر فرهنگ غارت و به تبع آن امنیت و دفاع است که این عامل هم به صورت فراگیر تعیین‌کننده عرض و شکل معابر بوده و به طوری که در آذربایجان و شمال خراسان در روستاهای جلگه‌ای و دشتی کوچه‌های پیچ در پیچ و تنگ با این هدف توسعه یافته‌اند. مثلاً در روستاهای جلگه مرند با لحاظ شرایط توپوگرافیک هموار کوچه‌های تنگ و مارپیچی تنها توجیه‌کننده جنبه دفاعی در مقابل مهاجمان مناطق کوهستانی قره داغ می‌باشد.

۳- عوامل اقتصادی

از دیر باز عوامل مهم شکل‌گیری و الگوی سکونتگاه‌های روستایی را عوامل اقتصادی تشکیل می‌دادند. این تأثیرات در الگوهای توسعه سنتی شدیدتر نمود دارد. به جهت اینکه نقش بازارها هفتگی بین نقاط روستایی برای تعاملات روستائیان اهمیت زیادی داشته معمولاً به عنوان مرکز ثقل ناحیه نقش برتری داشته است. امروزه در روستاها، ایجاد ارزش افزوده برای زمین از عوامل دیگر وضعیت در آمد سرانه، وضعیت فعالیت و اشتغال غالب روستا، سرانه مالکیت اتومبیل و ارزش اقتصادی زمین و عملکرد ناحیه‌ای روستا تعیین‌کننده، شکل و گسترش سکونتگاه‌های روستایی می‌باشند.

الگوی سکونتی سنتی و مدرن حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی خرم آباد و بندرعباس

هراجتماع زیستی به تبع قرارگیری در شرایط آب و هوایی و جغرافیایی خاص، دارای سبک‌های خاص در شیوه معماری و ساخت و ساز ابنیه خود می‌باشد. روستاهای دو اقلیم متفاوت سرد «خرم‌آباد» و گرم «بندرعباس» هم به مانند اکثر روستاهای کشور، به اقتضای شرایط آب و هوایی و اقلیمی منطقه، دو نوع معماری و شیوه ساخت مسکن قابل تفکیک می‌باشد:

الف) سبک معماری سنتی روستاهای خرم آباد

ویژگی اغلب واحدهای مسکونی روستاهای خرم آباد عبارتند از:

- گونه: بیشتر خانه‌ها به صورت یک طبقه است که دارای دو تا سه اتاق شامل یک اتاق پذیرایی و یک یا دو اتاق جهت استفاده‌های دیگر می‌باشد.
- ایوان: به طور معمول ارتباط قسمت مسکونی با بیرون از طریق ایوان می‌باشد که فضای سرپوشیده‌ای است و در فصول و زمان‌های مناسب در حکم اتاق زندگی است.
- اتاق: تناسب اتاق‌ها بیشتر به شکل مستطیل دراز است.
- طویله: بیشتر خانه‌ها دارای یک آغل می‌باشند که درب ورودی آن در داخل حیاط است.

- انبار: هر واحد مسکونی دارای چند انبار برای نگهداری سوخت و وسایل دیگر بوده که معمولاً در یک قسمت حیاط واقع می‌شوند.
- حیاط: به طور معمول خانه‌ها دارای یک حیاط وسیع می‌باشند که بیشتر به شکل حیاط مرکز است و دورادور آن با ساختمان‌های انبار و آغل خود یا همسایه محصور شده‌است.
- کف حیاط: کف حیاط‌ها بیشتر همان زمین طبیعی است و حتی در جایی که سنگلاخ است کف حیاط به همان صورت طبیعی باقی مانده و بیشتر کف‌سازی و هموار نشده‌اند.
- درختکاری: به ندرت تک درخت‌هایی نیز در حیاط دیده می‌شود.
- عملکرد حیاط: حیاط هم فضای باز دامی است و هم محل فعالیت‌های خدماتی و محل زندگی انسان است. در اکثر این حیاط‌ها در گذشته فضایی پشت به آفتاب (در سایه کامل) جهت نگهداری مشک‌های آب وجود داشته است که در فصل گرم از آن به عنوان سردخانه، برای خنک شدن آب آشامیدنی و نگهداری مواد غذایی فاسدشدنی، استفاده می‌شده‌است.
- تنور و آشپزخانه: از فضاهای ضروری خانه‌های روستایی قدیم است که معمولاً در نزدیکی قسمت مسکونی و بعضاً در داخل ایوان قرار می‌گیرد.
- جهت ساختمان: بیشترخانه‌های قدیمی دشت در جهت شمالی- جنوبی با اکثریت جنوبی ساخته شده‌اند.
- جهت و اندازه پنجره: پنجره‌ها از چوب، در جهت جنوبی و با اندازه‌های متفاوت ساخته شده‌اند که اکثراً فاقد سایبان هستند.
- ضخامت دیوار: ضخامت دیوارهای خشتی ساختمان‌های قدیمی اکثراً بین ۵۰ تا ۶۰ سانتیمتر بوده که ظرفیت حرارتی ساختمان را بالا می‌برد.

ب) سبک معماری سنتی روستاهای بندرعباس:

- اصولی که در معماری سنتی روستاهای بندرعباس لحاظ شده است به شرح ذیل می‌باشد:
- استفاده از مصالح ساختمانی با ظرفیت حرارتی کم.
- قرار دادن ساختمان در سایه کامل از طریق ایوان‌های عریض و سرپوشیده.
- استفاده از بادگیر جهت استفاده از نسیم دریا. قرارگیری ساختمان بالاتر از سطح زمین.
- به دلیل شدت زیاد تابش آفتاب فرم ساختمان‌های سنتی روستایی بندرعباس به شکل مکعب مستطیلی در امتداد محور شرقی- غربی می‌باشند. توجه به دو عنصر گرما و رطوبت در سبک معماری سنتی در سکونتگاه‌های روستایی بندرعباس به وضوح دیده می‌شود به گونه‌ای که جهت تهویه هوا اکثر ساختمان‌های روستایی به سبک معماری سنتی در پلان‌های باز و فضاهای آزاد و عریض شکل گرفته‌اند.

اکثر ساختمان‌ها دارای در و پنجره‌های بزرگ می‌باشند، زیرا این عامل نه تنها میزان تهویه طبیعی را افزایش می‌دهد بلکه باعث کاهش دمای هوای داخلی هنگام عصر و شب نیز می‌شود. ساختمان‌ها غالباً به وسیله پیلوتی با سطح زمین فاصله دارند، زیرا هم شرایط مناسب تری از نظر تهویه فراهم می‌سازد و هم باعث خنک شدن کف ساختمان به ویژه هنگام شب می‌شود. در معماری بومی بام‌های روستایی بندرعباس، اکثراً از خشت و گل ساخته شده‌اند. این مصالح باعث می‌شوند که در فصل گرم سال از نفوذ گرمای آفتاب به داخل ساختمان جلوگیری کنند. اما در معماری جدید از مصالح آجر و بتون استفاده شده است که موجب نفوذ سریع آفتاب به داخل ساختمان می‌شود. می‌توان گفت که معماری بومی بندرعباس سازگاری بیشتری با شرایط طبیعی منطقه دارد.

ج) سبک معماری جدید سکونتگاه‌های روستایی خرم آباد :

این شیوه ساخت مسکن روستایی که برگرفته و تقلیدی از سکونتگاه‌های شهری است، متأسفانه در اکثر روستاهای ایران ریشه دوانیده است. در این شیوه، مسکن خانوار و سرویس بهداشتی، به صورت مشترکی در قسمت مرکزی ساختمان استقرار یافته‌اند. مصالح مورد استفاده در ساخت این نوع بناها، از جنس مصالح روز مانند آجر و آهن و سیمان می‌باشد. سبک طراحی این نوع بناها، عبارت است از: چند اتاق به همراه سرویس بهداشتی که توسط یک فضای مرکزی به نام هال به هم متصل شده‌اند. تنها مزیت این شیوه در ساخت مسکن روستایی خرم‌آباد، استفاده از مصالح ساختمانی بادوام و نیمه بادوام است، در حالی که سبک طراحی منازل آن به هیچ وجه با شرایط اقلیمی و حتی اجتماعی و اقتصادی خانوارهای روستایی متناسب نمی‌باشد. بعضی از روستاهای خرم‌آباد به دلیل نزدیکی به شهر خرم‌آباد، به صورتی سریع‌تر از سایر روستاها، از این نقاط متأثر شده و الگوهای زندگی آنها را در خود می‌پذیرند. همچنین شریان‌های اصلی، ارتباطی و راههای عبوری که مبادلات و ارتباط بین مراکز شهری را تسهیل می‌کند، در انتقال فرهنگ و آداب شهرها، به روستاهای حاشیه، نقش مهمی را ایفا می‌کند، به طوری که بعضی از این روستاها، به مرور از طریق آشنایی با ویژگی‌های شهرها، تغییر یافته‌اند و این تغییرات به صورت تفاوت‌های آشکاری در اقتصاد، فرهنگ و معماری آنها نمایان است. به عنوان نمونه، روستای ماسور از روستاهای بزرگ در جنوب شهر خرم‌آباد و در حد فاصل بدون واسطه آن واقع شده است و در دو سمت جاده خرم‌آباد- اندیمشک استقرار یافته که چنین موقعیتی باعث گردیده به ویژه در سال‌های اخیر به صورت یکی از محلات پیرامونی شهر تلقی شود، که بافت آن به صورت شطرنجی و خیابان اصلی که کارکرد عبوری دارد از غرب به شرق کشیده شده و سایر خیابان‌ها بر آن عمود گشته‌اند. غیر از هسته اولیه آن که به صورت ارگانیک ساخته شده و در مرکز قرار دارد، سایر ساخت و سازهای فعلی به تقلید از شهر، با سبک معماری جدید و با خیابان‌های بازتری ساخته می‌شوند و بتن و آهن و آجر نیز مصالح

مدرن تری است که در ساخت‌وساز به سبک شهر مورد استفاده قرار می‌گیرد. روستاهای دارایی، شهرک باباعباس، ده محسن، بدرآباد، دیناروند و چند روستای دیگر تقریباً چنین وضعیتی دارند. ضمن اینکه در بیشتر روستاهای این دشت، بیشتر ساخت و سازهای فعلی از مصالحی غیر از خشت و چوب و سایر مصالح قدیمی ساخته می‌شود.

روش ماهانی بر پایه استفاده از چهارسری جدول است. در جدول گروه یک ماهانی عوامل و عناصر اقلیمی شهر مورد نظر تنظیم می‌شود و این عوامل عبارتند از: طول و عرض جغرافیایی، ارتفاع از سطح دریا، متوسط حداقل و متوسط حداکثر دمای هوا، رطوبت نسبی، بارندگی و باد (رازجویان، محمود، ۱۳۶۷). نتایج حاصل از این روش به شرح زیر است:

- بر اساس روش ماهانی مساکن روستایی خرم‌آباد باید دارای شرایط زیر باشند:
- ساختمان در جهت شمالی و جنوبی و محور طویل تر ساختمان در امتداد شرق و غرب باشد.
- دیوارها و بام‌ها از مصالح سنگین با زمان تأخیر ۸ ساعت ساخته شوند.
- اندازه بازشوهای کوچک ۱۵ تا ۲۵ درصد نمای دیوارها باشد.
- اتاق‌ها به هم چسبیده و پیش‌بینی جریان هوا در مواقع نیاز، ضروری است.
- در ماه‌های خرداد، تیر و مرداد هوا در شب مناسب است و باید فضایی در هوای آزاد جهت خواب شبانه در نظر گرفته شود. بر اساس روش ماهانی مساکن روستایی بندرعباس باید دارای شرایط زیر باشند:
- طول ساختمانهای سکونتگاه‌های روستایی بندرعباس در طول محور شرقی - غربی و نماهای طولانی رو به شمال و جنوب باشد. شهر بندرعباس به جهت داشتن اقلیمی گرم و مرطوب در بیشتر ماه‌های سال دارای آب و هوای گرم است. بنابراین ساختمان‌های آنها باید در جهت محور شرقی - غربی گسترش یابد تا در نتیجه نمای روبه آفتاب زمستان یعنی نمای جنوبی، سطح بیشتری داشته باشد و نماهای شرقی و غربی که تنها در تابستان تابش آفتاب را دریافت می‌کنند، کاهش یابند. البته باید متذکر شد که فرم‌هایی مناسب‌ترند که مساحت دیوارهای شرقی و غربی آنها کمتر باشد. رعایت این اصول در معماری بومی دیده می‌شود. نوع مصالح به کاررفته در ساخت یک واحد مسکونی در استحکام و دوام آن نقش مهمی دارد که البته مصالح بکار برده شده، باید متناسب با اقلیم و سایر داده‌های طبیعی هر منطقه باشد که در این صورت هماهنگی خاصی میان ساخته‌های بشر و محیط پیرامون او که لازمه آرامش زندگی است، برقرار می‌گردد.

مصالح مورد استفاده در سکونتگاه‌های روستایی خرم‌آباد و بندرعباس

با توجه به شرایط حرارتی و رطوبتی که بر منطقه جنوب کشور حاکم است در این نقاط بهتر است از مصالح ساختمانی با ظرفیت حرارتی پایین استفاده شود تا مصالح حرارتی و انرژی حاصل از تابش خورشید در طول زمان روز را در خود ذخیره نمایند که با در نظر گرفتن این شرایط یکی از بهترین مصالح جهت استفاده در این سکونتگاه‌ها با توجه به شرایط اقلیمی استفاده از چوب است. رعایت این اصل یعنی استفاده از تیرهای چوبی برای سقف در معماری سنتی سکونتگاه‌های روستایی بندرعباس دیده می‌شود.

در مناطق روستایی خرم‌آباد به دلیل سردی هوا، غالباً از مصالح با ظرفیت حرارتی بالا نظیر کاهگل که دارای سطوح خارجی تیره و ناصاف می‌باشد، استفاده می‌گردد.

- دیوارها: دیوارها معمولاً از خشت و گل و چوب ساخته شده که در قسمت مسکونی دارای اندود کاهگل می‌باشند.

- کرسی چینی: در بناهای قدیمی کرسی چینی انجام نمی‌گرفت و اگر هم کرسی چینی می‌شد از همان خشتی انجام می‌شد که در ساخت دیوارها استفاده می‌شود. ولی امروزه سنگ لاشه نیز جایگزین خشت گردیده است.

- پلکان: در خانه‌هایی که نیاز باشد، پلکان برای رسیدن به ایوان، دارای ساخت بسیار ابتدایی است.

- بام: بام خانه‌ها کاهگلی است و استفاده از کاهگل به صورت عایق به دو منظور است: ایجاد سرمایش در فصول گرما و ایجاد سرمایش در فصول سرد سال.

- پوشش: پوشش سقف اتاق‌ها از چوب یا تخته است (تیر یا الوار) و سپس روی آن با کاهگل مسطح و شیب بندی می‌شود.

- کف اتاق: پوشش کف اتاق‌ها نیز اندود کاهگل است.

- بازشوها: مصالح بیشتر بازشوهای مسکن قدیمی چوبی است.

- محوطه سازی: کف حیاط‌ها به صورت طبیعی بوده و هموار نشده و در بعضی جاها که سنگلاخ است نیز به همان صورت می‌باشد.

- پوشش سطوح: اندود کاهگل به عنوان اندود نهایی در تمامی سطوح داخلی و خارجی بیشتر خانه‌های روستایی هر دو اقلیم مشاهده می‌شود.

مصالح ساختمان‌های نوساز و سکونتگاه‌های روستایی خرم‌آباد و بندرعباس

- دیوارها: مصالح دیوارهای ساختمان‌های جدید بیشتر آجر و ماسه سیمان یا بلوک‌های سیمانی است.

- پوشش بام: پوشش بام‌ها بیشتر آسفالت یا قیرگونی است که در تابستان گرمای خورشید را جذب و به داخل ساختمان انتقال می‌دهد.
- پوشش سقف: پوشش سقف اتاق‌ها از آهن و آجر و بعضاً تیرچه بلوک است که عایق حرارتی خوبی نمی‌باشند.
- کف اتاق‌ها: مصالح کف بیشتر موزائیک و در بعضی خانه‌ها سیمان است.
- بازشوها: مصالح بازشوهای بیرونی ساختمان‌های جدید اکثراً آهن یا آلومینیومی است.
- محوطه‌سازی: امروزه نیز اکثر حیاط‌های روستاهای دشت خرم‌آباد به صورت طبیعی است و کف‌سازی و هموار نشده است.
- هرچند به کارگیری مصالح بادوام در ساخت مسکن بیشتر روستاهای مناطق مورد مطالعه، به خاطر سرمایه کم روستائیان و سرمایه‌گذاری اندک در استفاده از این گونه مصالح برای احداث بنا سرعت اندکی داشته باشد، اما بهره‌گیری از مصالحی چون تیرآهن، تیرچه بلوک، بتون آرمه و ... در احداث بنا بدون رعایت اصول فنی و ایمنی و به دور از تطابق محیطی، فجایع و ضایعات بیشتری را موجب خواهد شد.
- به طور کلی مهم‌ترین ویژگی‌هایی که سکونتگاه‌های روستایی بندرعباس و خرم‌آباد از نظر الگوی حاکم سکونتی برخوردارند به شرح ذیل می‌باشد:
- برای کمتر کردن جریان هوا و متعاقب آن جلوگیری از تبادل حرارتی و فرار از گرما در این مناطق، فضاهای روستایی به صورت کوچک و محصور می‌باشند.
- ساختمان‌ها در این مناطق درون‌گرا هستند. ارتفاع اتاق‌ها در سکونتگاه‌های روستایی خرم‌آباد به جهت اقلیم سرد کم است.
- پلان‌های ساختمان‌ها در این سکونتگاه‌ها غالباً فشرده و متراکم هستند. دیوارها در سکونتگاه‌های روستایی خرم‌آباد غالباً قطور هستند.
- ایوان‌ها و حیاط‌ها کوچک ساخته می‌شوند.
- کوچه‌ها و معابر اصلی در این مناطق به موازات خط تراز زمین قرار گرفته‌اند، و اکثراً عرض این معابر کم می‌باشد.

نتیجه گیری

روستا و روستانشینی به عنوان یکی از اشکال سکونتی است که در مناطق طبیعی ویژه‌ای شکل گرفته و به ظهور رسیده‌اند. این سکونتگاه‌ها به عنوان یک مجموعه مکانی - فضایی دارای روابط درونی و بیرونی بوده و در کنش متقابل بین نیروهای درونی و بیرونی دچار تحولات و تغییراتی گشته است. این تغییرات و تحولات در گذر زمان و در مکان متفاوت بوده است، با توجه به شرایط محیطی حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی خرم‌آباد و بندرعباس با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، نقطه مشترکی که بین این دو نوع الگوی متفاوت سکونتگاه‌های روستایی قابل مشاهده است. الگوی سکونتی (معماری سنتی) با شرایط محیطی تطابق و هماهنگی بیشتری دارد، تنها مشکل عدم استحکام بناها در برابر حوادث و بلایای طبیعی و انسانی است، ویژگی محیطی حاکم بر سکونتگاه‌های روستایی (خرم‌آباد و بندرعباس) موجب گردیده که مصالح عمومی مورد استفاده، عمدتاً از طبیعت پیرامون روستاها، گرفته شده و با معماری برخاسته از متن زندگی روستایی و تقریباً منطبق با محیط طبیعی بنایی متناسب ایجاد نماید. این بدان معناست که اتکای روستائیان به منابع محیطی و معماری مبتنی بر داده‌های طبیعی، همواره هماهنگی و همخوانی بیشتری بین مسکن و شرایط طبیعی ایجاد نموده و صدمات کمتری به محیط زیست وارد کرده است. لذا هدایت ساخت و سازها در دو نوع سکونتگاه مورد بررسی جهت استفاده از الگوهای ساخت مناسب و مصالح مقاوم متناسب با شرایط محیط طبیعی، الزامی است. همچنین با توجه به بالا رفتن میزان نیاز به ساخت و ساز جدید در روستاهای این نواحی، تعمق و توجه به ویژگی‌های کیفی واحد مسکونی نظیر عمر ساختمان، مصالح عمده بنا و شرایط محیطی منطقه که می‌تواند مسکن را به صورت مامنی قابل زیست ساخته و رفاه و اطمینان خاطر بیشتری را برای ساکنین فراهم آورد، ضروری به نظر می‌رسد.

منابع

۱. خودگو، سعادت، ۱۳۷۸، وجه تسمیه و پیشینه تاریخی بدرآباد، کتاب لرستان، به کوشش سید فرید قاسمی، تهران، انتشارات حروفیه.
۲. رازجویان، محمود، ۱۳۶۷، آسایش به وسیله معماری همساز با اقلیم، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول.
۳. ریاضی، جمشید، ۱۳۵۶، اقلیم و آسایش در ساختمان مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن تهران.
۴. سالنامه آماری استان لرستان.
۵. سالنامه آماری استان هرمزگان.
۶. سرتیپی‌پور، محسن، ۱۳۸۴، شاخص‌های معماری مسکن روستایی در ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۲.
۷. علیجانی، بهلول، ۱۳۷۳، نگرش نو در کاربرد آب و هواشناسی در مدیریت منابع و توسعه کشور و نقش آن در طراحی مسکن، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۵.
۸. کسمایی، مرتضی، ۱۳۶۹، اقلیم معماری خوزستان - خرمشهر - وزارت مسکن و شهرسازی.
۹. مرادی، ساسان، ۱۳۸۶، تنظیم شرایط محیطی، انتشارات شهیدی.
۱۰. مطالعات جامع توسعه اجتماعی - اقتصادی استان هرمزگان، ۱۳۸۵، جلد هوا و اقلیم.